

Bouwen aan de toekomst van het verleden

Het Openluchtmuseum Bokrijk

Hilde Schoefs

'Hoe intenser de jacht op vooruitgang, hoe sterker het instinct tot conservering' schreef André Capiteyn in het licht van de Wereldtentoonstelling die in 1913 te Gent werd georganiseerd.¹ Tot het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw besloeg die conserveringsdrang echter allerminst het eigen, lokale verleden. De Griekse en Romeinse oudheid golden lange tijd als anker- en referentiepunt voor wie zijn culturele roots wilde bestuderen. Ook toen de plaatselijke cultuur het nieuwe interess domein werd, wekte niet zozeer het toenmalige *hic et nunc* de interesse maar eerder de Oudgermaanse wortels van dat volkse leven.²

In een periode waarin de maatschappelijke, sociale, culturele, architecturale, ... veranderingen elkaar in een steeds sneller tempo opvolgden onder invloed van de eerste industrialiseringsgolf, ging er in meerdere landen in Europa min of meer gelijktijdig een belletje rinkelen bij een aantal mensen. Men prees het traditionele leven van gewone mensen in pre-industriële enclaves en afgelegen gebieden (lees: boeren en vissers), verrichtte onderzoek naar de veronderstelde gemeenschappelijke grond van als 'oorspronkelijk' beschouwde gebruiken en tradities en zag hierin een uitgelezen kans om de verbindende onderlaag tussen mensen, hoog en laag, te benadrukken. Een gedeelde identiteit die de inwoners van een land of een gebied (lees: een volk) verbond, werd als het ware 'ontdekt', vermarkt en gepromoot. Niet zozeer de veranderingen zelf als wel het feit dat de vernieuwingen de traditionele manier van leven vervingen, leidde tot het willen redden van relictten van een als eeuwenoud en onveranderd geachte gemeenschappelijke cultuur.³

Lag deze nieuwe blik op het lokale en recente verleden van gewone mensen aan de basis van de eerste openluchtmusea en meer in het bijzonder het Openluchtmuseum van Bokrijk? En zo ja, hoe gaf deze aandacht het museum mee vorm, en welke rol speelt ze vandaag nog? In deze bijdrage ga ik eerst in op de motieven die aan de basis lagen van het ontstaan van de eerste openluchtmusea, die bij uitbreiding ook geleid hebben tot de oprichting van het Openluchtmuseum Bokrijk. Voor wat Bokrijk betreft ga ik vervolgens kort in op de persoon van Jozef Weyns en de rol die hij gespeeld heeft in zowel de uitbouw van het museum als zijn rol als 'paus van de heemkunde'.⁴ Tot slot zoom ik in op de museale principes die het Openluchtmuseum aan het begin van deze eenentwintigste eeuw hanteert en hoe deze zich verhouden tot heemkunde vandaag.

- 1 A. Capiteyn, *Gent in Weelde geboren. Wereldtentoonstelling 1913* (Gent 1988) 75, geciteerd in: E. Storm en H. Vandevoorde, 'Bierstubben, cottages and art deco: regionalism, nationalism and internationalism at the Belgian World Fairs', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, 90 (2012) 1373-1388. Honderd jaar later bericht *De Standaard* dat een Chinese miljardair 590 miljoen euro wil investeren in de heropbouw van het Crystal Palace in Londen, waar in 1851 de Great Exhibition plaatsvond: L. Jansen, 'Londen stilt Chinese investeringshonger. Van internationale zakencentra tot hedendaagse glazen paleizen', *De Standaard*, 15 oktober 2013, 27.
- 2 H. Roodenburg, 'Ideologie en volkscultuur. Het internationale debat', in: T. Dekker, H. Roodenburg en G. Rooijakkers (red.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie* (Nijmegen 2000) 78-79; A. de Jong, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (Nijmegen 2001) 577.
- 3 De Jong, *De dirigenten*, 579-580.
- 4 R. Lenaerts, *Hartelijkst van huis tot huis. Brieven van Jozef Weyns (1913-1974)* (Beerzel 2013) 93: 'Tijdens zijn heemkundige activiteiten maakte Weyns nieuwe kennissen en vrienden. Zo stond hij in het centrum van een breed heemkundig netwerk waarin hij veel prestige genoot. Mede door zijn enorme kennis, zijn realisaties en zijn functie als conservator van Bokrijk, was hij voor velen de inspirator en de belichaming van de heemkunde in Vlaanderen: de "paus van de heemkunde".'

Het fenomeen 'Open Lucht Museum'

*'Colourful people of independent vision who, irrespective of personal background, developed into outstanding entrepreneurs: thus might most of the founders of open air museums be described.'*⁵

De eerste keer dat de notie 'openluchtmuseum' officieel werd gebruikt, was in een Zweeds krantenartikel uit 1892. Een jaar eerder, in oktober 1891, opende Artur Hazelius (1833–1901) in Stockholm immers 'Skansen', het eerste museum in open lucht.⁶ Het zou nog jaren duren voor de term, niet enkel in Zweden maar ook daarbuiten, ingeburgerd zou raken. Toch werd er in de buitenlandse pers vrij snel gealludeerd op dit nieuwe type museum met termen als 'Freiluftmuseum', 'un musée en plein air' en 'open air museum'.⁷ Het was overigens niet voor het eerst dat typische bouwsels, klederdrachten en gebruiken van een specifiek land of een bepaalde streek werden bijeengebracht en tentoongesteld. Als voorlopers en trendsetters in het genre gelden de wereldtentoonstellingen van Parijs (1867, 1878, 1889, 1900, 1937) en Wenen (1873) waar stijlkamers en landenviljoenen de typische eigenheid en identiteit van een cultuur in de verf zetten. In 1881 vond de volgende bouwsteen in het ontstaansproces plaats. In dat jaar startte de toenmalige Noorse koning Oscar II met het samenbrengen op zijn landgoed in Bygdøy (Oslo) van een aantal gebouwen die de evolutie van de Noorse bouwkunst sinds de middeleeuwen illustreerden, een collectie die mettertijd deel zou gaan uitmaken van het Norsk Folkemuseum.⁸

5 S. Rentzhog, *Open air museums. The history and future of a visionary idea* (Jamtli 2007) 97–98.

6 Zie: www.skansen.se.

7 Rentzhog, *Open air museums*, 6.

8 Zie: www.norskfolkemuseum.no.

Dat de tijdgeest rijp was voor een initiatief als dat van Hazelius, een permanente tentoonstelling in open lucht van de nationale/lokale volkscultuur in al

Het Freilichtmuseum Ballenberg in Zwitserland was een van de navolgers van het landschapstype. © Hilde Schoefs

zijn geledingen, kunnen we wellicht afleiden uit de stroom van openlucht-musea die de jaren nadien in het kielzog van het Zweedse prototype de poorten openden: Norsk Folkemuseum (Noorwegen, 1894), Frilandsmuseet (Denemarken, 1897), Maihaugen (Noorwegen, 1904), Koningsbergen (Oost-Pruisen, 1909), Den Gamle By (Denemarken, 1914), Nederlands Openluchtmuseum (1918), Cloppenburg (Duitsland, 1936), ... De hoogdagen van dit nieuwe type museum zouden echter nog even op zich laten wachten; de meerderheid van de bestaande openluchtmusea werd vanaf de jaren 1950 tot in de jaren 1970 opgericht.⁹ De motieven om deze nieuwe museumvariant te installeren waren niet overal geheel gelijklopend, evenmin de wijze waarop ze tot stand kwamen noch de persoonlijkheden van de mensen die ze leidden. Dat neemt niet weg dat een gemeenschappelijke deler het creëren van eenheid in verscheidenheid lijkt te zijn geweest, het alluderen op een gedeelde band binnen een groter, al dan niet nationaal kader.¹⁰ Een ander gedeeld kenmerk lijkt de uitgesproken wens om een 'levend' museum te creëren. Daartoe zette bijvoorbeeld Hazelius expliciet in op een mix van volksopvoeding en beleving. Hij diensde er daarbij niet voor terug om niet louter gebruiken en rituelen te tonen, hij streefde ook actief een revitalisatie na van die praktijken waarvan hij het persoonlijk jammer vond dat ze waren verdwenen en die hij een verrijking vond voor de toenmalige Zweedse samenleving. Zo werd Skansen op korte tijd *the place to be* om samen de rituele momenten in het jaar te vieren en te markeren.

Van Buksenrake tot Bokrijk

Toen Jozef Weyns (1913–1974) in het voorjaar van 1953 door de toenmalige Limburgse gouverneur Louis Roppe (1914–1982) gevraagd werd om de bouw en de leiding van een nieuw en nog te openen openluchtmuseum te Bokrijk voor zijn rekening te nemen, was dat niet de eerste keer dat het fenomeen openluchtmuseum in België ter sprake kwam.¹¹ Het was wel voor het eerst dat de plannen ook daadwerkelijk ten uitvoer gebracht werden.

In 1909 al publiceerde de Nederlander Henri Logeman (1862–1936) twee opstellen, een in het Nederlands, het ander in het Frans over de kort daarvoor opgerichte openluchtmusea in Scandinavië en de voordelen van zo een museumtype om de 'waarheid' over het leven van weleer op het platteland aan het licht te brengen.¹² Logeman was op dat ogenblik als hoogleraar Engelse en Scandinavische filologie verbonden aan de Gentse (Rijks)universiteit en zocht naar steun voor zijn ideeën om een openluchtmuseum op te richten. Het is interessant om vast te stellen dat hoewel Logeman niet voldoende steun in Vlaanderen vond, hij wel min of meer gezien wordt als de directe inspirator van het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem, dat in 1918 van start ging.¹³ Datzelfde Nederlands Openluchtmuseum zou jaren later op zijn beurt de vlam aan de Belgisch-Limburgse lont aansteken.

Op 2 juli 1945, de Tweede Wereldoorlog is nog maar net afgelopen, spreekt gouverneur Verwilghen (1883–1955) zich in zijn rede voor de provincieraad onomwonden uit pro de uitbouw van een openluchtmuseum: 'Bokrijk is een heerlijk domein dat ons in de mogelijkheid stelt een beeld weer te geven van al wat Limburg op natuurkundig en folkloristisch gebied bezit. Een Open Lucht Museum zoals er in Scandinavië en Nederland reeds bestaan zou een prachtige aanwinst zijn, die naar onze provincie vele toeristen zou aantrekken. We hebben dit plan reeds voor de oorlog vooruit gezet en zouden gelukkig zijn het in de toekomst te zien verwezenlijken ...'.¹⁴ Na enkele horten en stoten sinds de aankoop van het perceel Bokrijk in 1938 door de provincie Limburg was de kogel in 1952 definitief door de kerk.¹⁵ Waar aanvankelijk kunstschilder

9 Rentzhog, *Open air museums*, 152.

10 Een aantal openluchtmusea hadden van meet af aan een regionale scope, zoals bijvoorbeeld het Deense Frilandsmuseet of de talrijke Duitse openluchtmusea die tot op de dag van vandaag zijn blijven bestaan.

11 Brief van gouverneur Louis Roppe aan Jozef Weyns op 23 februari 1953. Bron: Lenaerts, *Hartelijkst van huis tot huis*, 62.

12 H. Logeman, 'De "Vrye-Luchtmuseums" van Scandinavië', *Vragen van den Dag* 24 (1909) 1–25; H. Logeman, 'Les Musées en plein-air de la Scandinavie', *L'Art Public* (1909) 7–8, 8 blz. + ill. buiten tekst, zonder paginering. Daarna publiceerde hij ook nog: 'Openluchtmuseums', *Volkskunde* (1918) 104–143. Bron: http://lib.ugent.be/fulltxt/MEM01/000/000/091/MEM01-000000091_1960.pdf (bezoekt op 18 september 2013). Hoewel Logeman in teksten over de openluchtmuseum-gedachte in Vlaanderen steevast kort lijkt te worden aangehaald, blijkt uit andere bronnen welk een bezielde academicus hij was. Op een of andere manier lijkt dit gegeven extra te onderstrepen dat de tijd begin twintigste eeuw wellicht nog niet rijp was in Vlaanderen om deze nieuwe museale presentatievorm ten volle te omarmen. Zie voor een uitgebreidere toelichting bij het gedachtegoed van Logeman m.b.t. openluchtmusea: De Jong, *De dirigenten*, 285–288, 582.

13 J. Nijmsmans, 'Bokrijk: het eerste openluchtmuseum van ons land'. *De oprichting van het openluchtmuseum te Bokrijk (1953–1958) onder leiding van de eerste conservator, dr. Jozef Weyns*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (Leuven 2007); L. Nys, *De intrede van het publiek*. Museumbezoek in België 1830–1914 (Leuven 2012) 418–421; Rentzhog, *Open air museums*, 92; http://lib.ugent.be/fulltxt/MEM01/000/000/091/MEM01-000000091_1960.pdf (bezoekt op 18 september 2013).

14 Geciteerd in: P. Leppens, *Bokrijk. Van kloosterdomein tot openluchtmuseum* (Wijer 2008) 50.

15 Leppens, *Bokrijk*, 47–49. Overigens stelt Leppens hier ook dat de aankoop van Bokrijk door de provincie Limburg voor ca. 70% vanuit de Belgische staat werd gefinancierd. Bovendien zijn er aan deze tussenkomst voorwaarden verbonden zoals toegankelijkheid voor bezoekers, het behoud van het domein in zijn totale omvang en de zorg voor herbebossing.

Charles (Karel) Wellens (1889–1958) het penseel vasthield en verantwoordelijk was voor de afbraak en overbrenging van de Engelenhoeve uit Lummen, later uit eerbetoon herdoopt tot Wellenshoeve, was het Jozef Weyns die de geschiedenis in zou gaan als de eerste conservator (1953–1974) van het Openluchtmuseum Bokrijk.¹⁶

Founding father

Jozef (Ambroos) Weyns werd in 1913 geboren als de oudste van twee jongens. Het niet geheel onbemiddelde gezin Weyns woonde aanvankelijk in een klein huis op de steenweg van Heist-op-den-Berg naar Schriek, in de Antwerpse Kempen. De liefde voor zijn geboortestreek, waar zijn familie al generaties leefde, zou niet enkel zijn persoonlijke, maar ook zijn professionele leven kleuren en beïnvloeden. In 1932 studeerde Weyns af aan de Rijksnormaalschool in Lier als onderwijzer, om zich vervolgens in te schrijven aan het Hoger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde aan de Rijksuniversiteit Gent. Hij besloot om te doctoreren om zo zijn kansen op de arbeidsmarkt te vergroten en wel onder leiding van promotor Frans Olbrechts (1899–1958). Het is pas na afloop van de Tweede Wereldoorlog, in 1946, dat de toen 33-jarige Jozef Weyns promoveerde tot doctor in de Kunstgeschiedenis op basis van het proefschrift *De plastiek van het Neder-Kongo-Stijlgebied*. Uit de overzichtspublicatie *Achter de traditie* blijkt dat Weyns al in dit proefschrift alludeerde op een aantal overtuigingen over landelijke architectuur, zij het in Neder-Kongo, die ook in zijn latere carrière als conservator van Bokrijk zijn denken en doen mee zullen bepalen.¹⁷

Opmerkelijk is dat Weyns zelf stelde dat hij dankzij zijn werk voor het Verbond voor Heemkunde in Bokrijk terecht was gekomen, aangezien het een brief aan gouverneur Roppe vanuit een heemkundige bekommernis was, die de bal aan het rollen deed gaan.¹⁸ Zijn liefde voor het *Kempisch heem* en zijn heemkundige interesses en activiteiten zouden overigens als een rode draad door zijn loopbaan als conservator lopen. Op de Landdag van 1957, die in het Openluchtmuseum plaatsvond, enkele maanden voor de officiële opening van het museum, werd Jozef Weyns tot nationaal voorzitter van het Verbond gekozen. Haast symbolisch, ter onderstreping van de band tussen beide, zou om de twee jaar, tot in 1977, deze landdag in het Openluchtmuseum blijven

16 Charles Wellens nam al in 1953, na slechts enkele maanden samenwerking met Jozef Weyns, ontslag uit het Voorlichtingscomité van het museum, wegens een onoverbrugbaar meningsverschil. Slechts vijf jaar later overleed hij, kort na de opening van het openluchtmuseum, een gebeurtenis die hij nog meemaakte. Bron: Nijsmans, *Bokrijk*, 43–44.

17 'Schets van een leven', in: *Achter de traditie. Op zoek naar een levend verleden. Leven en werk van Jozef Weyns* (Antwerpen 2008) 26.

18 Brief van Jozef Weyns aan gouverneur Louis Roppe op 12 februari 1953, geciteerd in: Lenaerts, *Hartelijkst van huis tot huis*, 62.

De opbouw van het Poortgebouw uit Heers in 1957, de grote toegangspoort tot het museum.

plaatsvinden. Op zijn beurt reikt het Verbond – of Heemkunde Vlaanderen, zoals de organisatie nu heet – sinds 1984 nog jaarlijks het Jozef Weynseremerken uit aan personen die zich bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt op het vlak van de heemkunde.¹⁹

Weyns was er desalniettemin niet de man naar om wat netwerking betreft in hokjes en vakjes te denken. Zo was hij al sinds 1951 lid van de Antwerpse Provinciale Commissie voor Geschiedenis en Folkloristische Opzoekingen, de latere Provinciale Commissie voor Geschiedenis en Volkskunde. In 1957, hetzelfde jaar dat hij voorzitter werd van het Verbond, trad hij daarenboven toe tot de Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde.²⁰ Ondanks zijn grote interesse en voorliefde voor de Vlaamse geschiedenis, het Vlaamse heem, de lokale mores en praktijken, had Weyns eveneens een grote interesse voor lokale culturen elders ter wereld. Zoals ook zijn studies en aanvankelijke beroepskeuze tonen, lag het niet in Weyns' aard om zich blind te staren op het lokale in eigen land. Al vroeg in zijn carrière in Bokrijk knoopte hij contacten aan met de Duitse, Nederlandse en Oostenrijkse museumwereld. Die netwerking zou er overigens toe leiden dat in 1966 – weeral in Bokrijk – de *Association of European Open Air Museums* het daglicht zou zien.²¹ Dat is een organisatie onder de vleugels van ICOM-UNESCO die tot op vandaag een actief netwerk van en voor openluchtmusea in Europa – en daarbuiten – probeert te zijn. Deze bloeiende internationale contacten zijn tot op de dag van vandaag een belangrijk leidmotief in het museum.

19 Voor meer informatie over het Jozef Weynseremerken en de lijst van laureaten, zie: <http://www.heemkunde-vlaanderen.be/about-2/eremerken/>.

20 'De heemkundige', in: *Achter de traditie*, 88.

21 'Weyns' internationale contacten', in: *Achter de traditie*, 136–137; Rentzhog, *Open air museums*, 182. Voor AEOM zie: www.aeom.org.

Een karakteristiek beeld van de historische gebouwen in Bokrijk: de Graanwatermolen van Lummen.
Foto: Eddy Daniels. © vzw Het Domein Bokrijk

Blauwdruk van een nieuw museum

We kunnen rustig stellen dat het museum in de eerste twee decades van zijn bestaan als een spin-off voor heemkunde, het Verbond en het heemkundig gedachtegoed fungeerde. Niet enkel in de 'uitbating' maar al van bij de uitbouw van het museum werkte Weyns zijn interesse in de eigenheid van het lokale uit. Weyns stond bovendien niet meer of minder dan een levendig museum voor. Daarmee trad hij al dan niet bewust in de voetsporen van een illustere voorganger als Hazelius. Meifeesten, volksdansen en vendelzwaaien vormden een vast onderdeel van de jaarlijkse programmering.

Weyns zou het openluchtmuseum uitbouwen volgens een in die naoorlogse tijd vernieuwend grondplan, wat dit type van openluchtmusea de naam opleverde van 'dorpsmuseum' of ook wel 'landschapsmuseum'. Hij beargumenteerde zijn concept in een brief aan Jan Goossenaerts als volgt: 'Ik wil vertrekken (en gouv. Roppe is het er mee eens) van de gedachte dat we een museum-dorp moeten maken. D.w.z. het element dorpsplein moet in het middelpunt staan: de driehoek ("heuvel" enz.), met linde, daaronder de stenen als zetel der schepenen, schandpaal, vijver, pomp etc. Dus de oude gehuchtskern als cultuurhistorisch document en "museumstuk" weder samengesteld. In geen enkel ander openluchtmuseum ter wereld (bij mijn weten) bestaat dat'.²² Sten Rentzhog, voormalig directeur van het Zweedse openluchtmuseum Jamtli, stelt in zijn standaardwerk over openluchtmusea dat het 'nieuwe' model zijns inziens net in Bokrijk niet overtuigend uitgewerkt is. Het is in feite een ironische speling van het lot dat dit prototype van een 'dorpsmuseum', dat zich als een betere, originelere opvolger van het 'parkmuseumtype' poneerde, net door het reeds aanwezige park in Bokrijk in zijn ambities gefnuikt werd, is zijn argumentatie.²³ Het realisme van een Kempens dorp – om een van de museumdelen (Kempen, Haspengouw, Vlaanders en Oude Stad/De sixties) als voorbeeld te nemen – werd tenietgedaan door de typische parkvegetatie en de brede lanen die in niets deden denken aan een heidelandschap. Het was meer dankzij Weyns zijn vermogen als inspirator in woord en schrift dat dit nieuwe museumtype navolging zou kennen. Om het met de woorden van Rentzhog te zeggen: 'Bokrijk started a new school of thought.'²⁴ Tot de navolgers van het dorpsmuseumtype gelden onder andere de openluchtmusea van Kommeren (°1961, Duitsland), Detmold (°1971, Duitsland) en Ballenberg (°1978, Zwitserland). Rentzhog eindigt zijn passage over Bokrijk echter met de conclusie dat het een buitengewoon sfeervol museum is, waar intelligent gebruik is gemaakt van de beschikbare ruimte om als levende en levendige dorpen aanvoelende kernen te creëren. Over de Oude Stad is hij echter minder te spreken.²⁵ Net als Weyns zag hij de link tussen de sfeervolle bosomgeving en de historische stadsgebouwen niet meteen logisch in elkaar passen.

Van Aalter tot Zwijndrecht

Weyns was al vroeg in zijn carrière begeistert door de architectuur, de materiële cultuur, de rites en gebruiken op het platteland in Vlaanderen. Een voorliefde die zich aanvankelijk centreerde rond zijn geliefde Kempen, maar die allengs uitdijde naar de rest van Vlaanderen. Zowel vanuit deze persoonlijke voorliefde als vanuit het streven vast te willen leggen wat bedreigd was, werd hij gedreven met pen en papier en hoe langer hoe meer ook op beeld te registreren wat er nog restte aan relictten van volksleven. Daarnaast was hij een netwerker avant-la-lettre,²⁶ met een breed vertakt en actief netwerk van respondenten die hem niet enkel schreven over bijzondere gebruiken of gebeurtenissen, maar die hem en het museum eveneens voorzagen van foto's van landelijke gebouwen die dienden te wijken in naam der vooruitgang. Dat resulteerde over de jaren heen in een rijke fotocollectie van niet minder dan 121.346 foto's op steekkaart.²⁷ Ongeveer een derde daarvan bestaat uit foto's die op locatie werden genomen, in gemeentes en gehuchten over heel Vlaanderen. Foto's die alfabetisch, zowel op onderwerp (bijvoorbeeld schuur) als op gemeente (bijvoorbeeld Mol) gearchiveerd werden.²⁸

Weyns was overigens niet de enige conservator van een openluchtmuseum met heem- en volkskundige interesses. De wens om typische voorbeelden van landelijke architectuur en de bijbehorende materiële relictten te redden, de overtuiging dat jong en oud, en bij voorkeur schoolkinderen en jonge gezinnen, hierin ondergedompeld dienen te worden om de voeling met het

22 Brief van Jozef Weyns aan Jan Goossenaerts op 21 april 1953, geciteerd in: Lenaerts, *Hartelijkst van huis tot huis*, 63.

23 Rentzhog, *Open air museums*, 155–157, 180.

24 Idem, 155.

25 Idem, 209.

26 Zo sprak ik eind augustus 2013 met Richard Harris, directeur op rust van het Weald and Downland Open Air Museum (www.wealddown.co.uk) in Groot-Brittannië, die als beginnening in het museumvak voorjaar 1974 Bokrijk aandeed. Hij maakte er kennis met een toen al zieke maar desalniettemin zeer hartelijke Jozef Weyns, die hem het gevoel gaf dat hij steeds welkom was en dat vragen vrij stond.

27 Deze foto's zijn het verzamelde werk van meerdere fotografen. In de eerste plaats Jozef Weyns, zijn adjunct-conservator Frans Van Winkel en zijn opvolger, conservator Marc Laenen. Daarnaast werden vele foto's ingezonden door lokale respondenten of contacten van lokale respondenten. Tot slot, is een groot deel van de fototheek het werk van fotografen, zoals Alex Lambrechts, die sinds begin jaren 1970 als fotograaf in dienst was van het Domein Bokrijk.

28 Het alfabetisch register op gemeentes begint daadwerkelijk met Aalter en eindigt met Zwijndrecht. Anno 2013 werkt het museum achter de schermen aan de digitalisering van deze verzameling foto's met de hulp van stagiairs van de BuSO-KidspASSer school uit de buurt.

'oorspronkelijke' leven niet te verliezen, net als een focus op het belang van het geheel van de lokale cultuur inclusief fauna en flora, ambachten, tradities, rituelen en feesten lijkt als een rode draad te lopen doorheen de profielen van de eerste generatie *founding fathers*, conservatoren en directeurs van openluchtmusea. Toch waren er ook de nodige verschillen. Zo spoorde de situatie bij onze Arnhemse noorderburen niet helemaal met de situatie in Belgisch Limburg. Jan Vaessen, oud-directeur van het Nederlands Openluchtmuseum, geeft in zijn vlot leesbare literaire testament een helder zicht op de omstandigheden waarin de Nederlandse evenknie werd opgericht. Er waren 'drie stromingen betrokken bij de oprichting van het Openluchtmuseum: de romantische, de wetenschappelijke en de nationalistische. [...] August van Ervens Dorens, die als directeur bijna 28 jaar lang de eerstverantwoordelijke was voor de opbouw van het museum en die daarmee een belangrijk (sic) stempel drukte op de latere ontwikkeling [...] heeft er [...] voor gewaakt dat het museum geen pretpark, en al evenmin een instituut voor volkse propaganda werd. Hij legde de grondslag voor het Openluchtmuseum als een respectabel en wetenschappelijk gefundeerd instituut, dat zich echter tegelijkertijd consequent richtte op een breed publiek.'²⁹ Het Openluchtmuseum in Arnhem had, hoewel bijna een halve eeuw eerder opgericht dan in Bokrijk, van meet af aan het doel én een wetenschappelijk instituut te zijn én een belevingsvol museum voor een breed publiek. Hoewel Weyns op zijn manier een visionaire conservator is gebleken die gedurende de eenentwintig jaar dat hij in Bokrijk werkte, een bewonderenswaardige productiviteit ontwikkelde, legde hij in zijn realisaties eerder de nadruk op de beleving dan wel op de wetenschappelijke onderbouw.³⁰

Pascal Gielen stelt in zijn publicatie *De onbereikbare binnenkant van het verleden* de omgang van Weyns – en bij uitbreiding van het museum – met het cultureel erfgoed van vroeger en nu scherp: De 'weynsiaanse opvatting van volkscultuur die het beeld van het Openluchtmuseum Bokrijk wel nog gedeeltelijk bepaalt [...] wordt niet alleen getekend door [...] Vlaams nationalisme, ook wel essentialisme, maar tegelijk door een onderliggend gevoel van onherstelbaar *verlies* (door industrialisering, maar ook door diasporagemeenschappen die ze op gang brengt).³¹ In 2000 omschreef Herman Roodenburg een dergelijke attitude treffend als volgt: 'Achter de reddingsgedachte zien we [...] de romantische identificatie tussen onszelf en een als zuiver en natuurlijk opgevatte cultuur, een authenticiteit die ook in onszelf verloren dreigt te gaan. De onderzoeker, die als een van de laatsten deze ongerepte wereld gekend heeft en haar voor het nageslacht heeft vastgelegd, wordt zo een morele en [...] zelfs een nationale held'.³² Uit zijn niet geringe nalatenschap aan persoonlijke brieven en publicaties is dat het beeld van zichzelf dat Weyns misschien nog het meest heeft nagestreefd en gecultiveerd.

De eerste breuklijnen

Weyns zijn gedachtegoed vloeide voort vanuit een innige liefde voor het eigen heem, de Kempen, en heeft zich van daaruit concentrisch uitgekristalliseerd naar de rest van Vlaanderen, met een focus op het platteland. Hij werd daarbij gedreven door een liefde voor het verleden en de ultieme reddingsgedachte. Het is daar dat de wegen tussen deze *founding father* en het Bokrijk van vandaag uiteen lopen. 'De tegenbewegingen, waarvan Weyns een protagonist was en die complexe associaties als "authenticiteit" en "ambachtelijk vakmanschap" hoog in het vaandel voerden, zijn nu zélf voorwerp van onderzoek geworden.'³³

29 J. Vaessen, *Ervaring delen. Verhalen en beelden bij honderd jaar Nederlands Openluchtmuseum 1912–2012* (Arnhem 2012) 14–15.

30 Over het wetenschappelijk bedrijf te Bokrijk en het denken en handelen van Weyns hieromtrent, zie onder andere: Nijsmans, *Bokrijk*, 58–63; Lenaerts, *Hartelijkst van huis tot huis*, 79–83.

31 P. Gielen, *De onbereikbare binnenkant van het verleden. Over de encenering van het culturele erfgoed* (Leuven 2007) 54.

32 Roodenburg, 'Ideologie en volkscultuur', 82.

33 M. Jacobs, 'Een doe-het-zelver in volkscultuur, met een leitmotiv', in: *Achter de traditie*, 162.

Vanaf het midden van de jaren 1970 sloeg de aandacht voor een oorspronkelijk en stabiel verleden om in een sterkere gerichtheid op verandering en veranderingsprocessen. Koploper in die nieuwe visie waren volkskundige academici, aanvankelijk in Duitsland en vervolgens ook in Nederland, die de discipline van binnenuit hervormden.³⁴ Ook in Vlaanderen keerde het tij, in Bokrijk niet in het minst door de aanstelling van een nieuwe conservator. Marc Laenen, die nog met Jozef Weyns samenwerkte en hem na zijn plotse overlijden opvolgde, zou tijdens zijn ambtstermijn (1974–1992) onder andere investeren in de wetenschappelijke toepassing van bouwhistorische technieken, de zorg voor het reeds opgebouwde patrimonium en het verzamelen van die gebouwen en objecten die de collectie aanvulden. Maar ook de culturele draagkracht van de historische museumgebouwen was een aspect waar de openluchtmusea die de eerste groeipijnen ontgroeid waren, stilaan rekening mee zouden houden. Begin jaren 1990 volgde Annick Boesmans op haar beurt Laenen op als conservator. Onder haar leiding (1992–2009) zette het museum in op een zowel historisch als museaal onderbouwde beleving voor een breed publiek.³⁵ Het was haar streven om de museale tijdslijn op te trekken, naar het voorbeeld van andere, toonaangevende Europese openluchtmusea. In diezelfde periode, meer bepaald in 1996, werd het museum in zijn geheel erkend als beschermd monument. Sinds 1999 geldt Bokrijk bovendien als een

34 De Jong, *De dirigenten*, 594 e.v.; T. Dekker, 'Ideologie en volkscultuur: een geschiedenis van de Nederlandse volkskunde', in: Dekker, Roodenburg en Rooijackers, *Volkscultuur*, 13–65; S. Elpers, 'Tussen twijfel en vastberadenheid. Een bespiegeling over het veelnamenvak volkskunde vanuit Duits/Nederlands perspectief', *Volkscultuur*, 113:2 (2012), 176–183.

35 Zie o.a.: Leppens, *Bokrijk*, 53.

Onderschrift: Zien, horen, proeven, ruiken, voelen. Een bezoek aan Bokrijk richt zich tot alle zintuigen. Ambachten zien demonstreren, honderduit vragen stellen en bij voorkeur daarna ook zelf aan de slag gaan is een van de succesformules van het museum.

Foto: Tom Palmaers. © vzw Het Domein Bokrijk

van de landelijk erkende musea in Vlaanderen. Al die tijd bleef de Oude Stad deels als zorgenkind, deels als trekpleister fungeren. Een definitieve invulling van dit al van bij aanvang gecontesteerde museumdeel zou zich pas aan het begin van de eenentwintigste eeuw stellen. In 2009 werd er immers Hangar 58 geopend, dat toelaat om grote en/of meerdere groepen te ontvangen, al dan niet in combinatie met een bezoek aan het museum.

Ontegensprekelijk zijn de verdiensten van beiden, zowel Laenen als Boesmans, en van het team mensen met wie ze samenwerkten, omvangrijker, complexer en meer gedifferentieerd dan hier in het bestel van enkele regels kan worden meegegeven.

Het museum als geheugenmachine

Inmiddels is het museum in 2013 toe aan zijn vijfenvijftigste lente. Om en bij de 300.000 bezoekers, waaronder ongeveer 45.000 kinderen en jongeren in schoolverband bezoeken het Openluchtmuseum jaarlijks. Het is dankzij deze bezoekers dat het museum in 2010 de Publieksprijs en de Prijs van de Kinderjury in het kader van de Museumprizen 2010 in ontvangst mocht nemen. Het Openluchtmuseum ontving in 2010 uit handen van VlaS eveneens de 'Orde van Verdienste' voor de jarenlange inzet op het vlak van de promotie van traditionele sporten.³⁶ Om en bij de 115 historische gebouwen en circa 40.000 voorwerpen vormen de fysieke collectie van het museum. Omdat de oudste collectiestukken dateren vanaf circa 1500 (bv. Hooghuys van Tessen-derlo (1496)), is dit in de loop der jaren als beginpunt voor het collectiebeleid gaan fungeren. In 2010 verlegde het museum op het vlak van verwerven het accent van landbouwalaam naar 'voorwerpen gerelateerd aan de cultuur van het dagelijks leven op het platteland'. Het verzamelbeleid werd daarnaast uitgebreid naar aanleiding van de opstart van het project over de jaren 1960 (1958-'73). Van bij de aanvang van de afgelopen beleidsperiode werd overigens een nieuw geklimatiseerd en *pest-controlled* depot, voorzien van een thermokamer, in gebruik genomen. Intussen is de verhuisoperatie achter de rug, werd het oorspronkelijke depot gesaneerd en opnieuw in gebruik genomen voor de minst kwetsbare collectiestukken.

Omwille van zijn behoudsgezinde ontstaansreflex – lees: het 'redden' van 'typische' voorbeelden van de landelijke architectuur van weleer die dienden te wijken voor nieuwe projecten in een tijd dat monumentenzorg in situ nog niet aan de orde was – draagt het museum in het collectieve geheugen de naam van een plek waar de tijd stille bleef staan.³⁷ Gelukkig is niets minder waar. Het Openluchtmuseum vindt het erg belangrijk om ondanks het vaste kader van de historische huizen bezoekers herkenbare aanknopingspunten aan te bieden tussen verleden en heden. Zo willen we een zinvolle bijdrage leveren aan hoe wij mensen onze wereld vormgeven: hier, nu en in de toekomst. Vanuit die zienswijze ging in 2009 het project rond 'het optrekken van de tijdslijn' van start op basis van acht thema's uit de cultuur van het dagelijkse leven, met als locatie het gelijkvloers van vijf huizen van het Antwerpse stadsgedeelte in de Oude Stad. De rode draad daartussen is de snelheid van de veranderingen en de daaraan gekoppelde toename van de welvaart tussen 1958 en 1973. Verschillende werkgroepen van externen onderbouwden de visie op en de uitwerking van deze nieuwe piste binnen het museum, dat in 2012 als een nieuw museumdeel binnen de Oude Stad opende onder de naam 'De sixties'.

Waar Jozef Weyns zijn aandacht voornamelijk de materiële volkscultuur besloeg, zet het Openluchtmuseum sinds enkele jaren actief en bewust in op een integrale en geïntegreerde erfgoedwerking.³⁸ Daarbij focust het museum

36 Alles ging van start in 1979 met een tentoonstelling over volkssporten en kinderspelen in Vlaanderen. Intussen beschikt het museum over een druk gebruikte volkssportinfrastructuur en volkssportroutes, voor zowel individuele als groepsbezoekers. VlaS staat voor Vlaamse Traditionele Sporten vzw (www.vlas.be).

37 Ook al was het groeperen van huizen per regio in een dorps- of stadssetting een vernieuwend gegeven binnen de wereld van de openluchtmusea, dat model zou staan voor anderen, zoals eerder beschreven.

38 Weyns zijn interesse voor landelijke architectuur en materiële volkscultuur hing echter tegelijkertijd samen met een belangstelling voor oude technieken, terminologie en het leven in en met het tastbare erfgoed. Bron: 'De heemkundige', in: *Achter de traditie* 74.

niet enkel meer op het onroerend, roerend, natuurlijk en levend erfgoed, maar behoort ook het immaterieel cultureel erfgoed tot het hart van de werking. Een opsteker in dit licht was alvast de officiële accreditatie van het museum door UNESCO als expertisecentrum voor immaterieel cultureel erfgoed (ICE) binnen de UNESCO-conventie voor de bescherming van immaterieel cultureel erfgoed (2003). Dit ICE liep de afgelopen beleidsperiode bovendien als een rode draad doorheen de museumwerking, een elan waar we willen blijven op inzetten zoals het eyeopenertraject 'Schatten van*in Mensen'.³⁹ Naast de tentoonstelling organiseerde het museum een internationaal colloquium over het gegeven. In 2010 en 2011 organiseerde het museum bovendien een eerste 'Passie & Traditie'-festival in het teken van ICE; een praktijk die we in 2013 op zes zomerzondagen hernamen onder de titel 'Bokrijkdagen'. Een ander voorbeeld is het interne traject 'Leren van weleer' waarbij de overdracht van kennis en vaardigheden van leermeesters naar leerlingen binnen de technische ploeg van het museum werd opgestart en gedocumenteerd. Niet enkel het werken met grondstoffen en technieken, maar ook de immateriële kennisoverdracht tussen beide partijen werd daarbij maximaal nagestreefd. Richtinggevend in heel de ICE-werking was en is de flankerende visienota van minister Schauvliege.⁴⁰

Hoewel het museum al van bij de oprichting de lokale, landelijke collectie-focus combineerde met een internationale scope op het vlak van kennisuitwisseling en samenwerking, intensifieerde de samenwerking met partners in Europa en daarbuiten nog sinds 2004. De *Association of European Open Air Museums* (AEOM) telt intussen meer dan 100 leden van over heel de wereld. Om de twee jaar nodigt een gastland de leden uit voor een internationaal

39 De fototentoonstelling 'Schatten van*in Mensen' reisde in 2010-'11 een half jaar lang door Vlaanderen, van Bokrijk over Aalst, Leuven, Brugge tot Dendermonde.

40 'Een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen. Visienota Vlaams minister voor Cultuur, Joke Schauvliege', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 3 (2010) 4, 4–29.

Een van de troeven van 'De sixties' is dat het jong en oud onderdompelt in een nog steeds herkenbaar verleden en zo de nodige herinneringen en verhalen losweekt. Foto: Joris Bulckens. © vzw Het Domein Bokrijk

Jozef Weyns in 1965 voor de poort van de schuur van de Berghoeve in Oorderen, kort voor deze overgebracht zou worden naar het museum. © vzw Het Domein Bokrijk

colloquium. In 2007 was het de beurt aan de openluchtmusea van Bokrijk, Arnhem en Enkhuizen om gezamenlijk dit inhoudelijke treffen te organiseren. Daarnaast participeert het museum in de educatieve spin-off LLOAM dat als hoofddoelstelling heeft de kwaliteit van de educatieve initiatieven in openluchtmusea te verbeteren door uitwisseling van expertise en training tussen, voor en door museummedewerkers. In februari 2012 diende het museum een aanvraag in bij EPOS vzw binnen het Europese subsidieprogramma Grundtvig voor een leerpartnerschap rond levenslang leren voor volwassenen, samen met vijf andere Europese openluchtmusea.⁴¹ In juni 2012 ontvingen we de goedkeuring van deze aanvraag en de bijbehorende subsidie. De Grundtvig partnershipaanvraag gebeurde binnen het *Lifelong Learning Programme* tussen Stiftelsen Jamtli (Zweden), Beamish Museum Ltd (Groot-Brittannië), Den Gamle By (Denemarken), the Hungarian Open Air Museum (Hongarije), Maihaugen (Noorwegen) en het Openluchtmuseum Bokrijk (vzw Het Domein Bokrijk). Vanuit Bokrijk zetten we binnen dit project (en in het museum) in op levenslang leren gekoppeld aan herinneringen en communities, zoals bij uitstek bij het project 'Schuur uit Oorderen'. Een tweede element waar het museum trekkende partij is, is op het vlak van intergenerationeel leren, onder andere gekoppeld aan 'De sixties'. Dit zal een ruimere groep bezoekers in de toekomst toelaten om aan kinderen en kleinkinderen persoonlijke verhalen en geschiedenissen over te dragen gerelateerd aan de periode 1958-'73, maar ook om inhoudelijke linken te maken tussen toen en nu.

Het is onze wens om in de toekomst project per project te kunnen inzetten op de oorspronkelijke geheugenplaats, de *lieu de mémoire*, waarin een historisch gebouw uit het museum oorspronkelijk ingebed was. De plek in kwestie heeft daarbij wel grosso modo dezelfde breedte- en lengtegraad behouden, maar verder is er weinig hetzelfde gebleven sindsdien. Intussen hebben deze gebouwen een tweede leven verworven en is ook hun plaats in het museum tot een nieuwe geheugenplek verworden. Een eerste project in die zin is het in 2013 geopende 'De Schuur uit Oorderen'.⁴² Bij de realisatie hiervan werkten we nauw samen met de oorspronkelijke lokale gemeenschap. 'Oorspronkelijk' omdat Oorderen in 1965 werd ontruimd en afgebroken om plaats te maken voor de uitbreiding van de Antwerpse haven. De inwoners trokken noodgedwongen naar tal van plaatsen in de nabije omtrek, maar ook

41 Dit project werd uitgevoerd met de steun van de Europese Commissie via de GRUNDTVIG-actie van het Europese 'Een Leven Lang Leren Programma'.

42 S. Clerix en J. Paesen, 'Oorderse Berghoeveschuur gerestaureerd', *Polderheem* 47:3 (2012), 8–12; H. Schoofs, 'The barn from Oorderen. A brave new World revisited', in: *Open air museums. From another perspective* (Sirogojino 2013) 100–123; J. Paesen, 'De geschiedenis van de Berghoeve in Oorderen en zijn museale invulling in het Openluchtmuseum Bokrijk', in: *Poldergrond. Bijdragen tot de geschiedenis van de Antwerpse Noorderpolders* (Antwerpen 2013) 155–175; S. Clerix, 'Schapen, karren of containers?', *faro. tijdschrift over cultureel erfgoed* 6:3 (2013), 52–55.

In 2012 opende 'De sixties' in een deel van de Oude Stad, een waardige herbestemming. Foto: Luc Daelemans. © vzw Het Domein Bokrijk

verder weg, naar Canada bijvoorbeeld. De sleutel tot contacten met deze verspreide gemeenschap, maar ook de toegang tot heel wat informatie waren enkele lokale sleutelspelers en culturele organisaties. Meer concreet werkten we binnen dit project samen met het Poldermuseum Lillo-Fort, de Koninklijke Heemkundige kring van de Antwerpse Polders, het documentatiecentrum Antwerpse Noorderpolders, de Fondatie Terninck, Cinematek, het Stadsarchief Antwerpen, en het Rijksarchief Antwerpen. Met die spannende mix tussen oud en nieuw (bijvoorbeeld ook de nieuwe bewoners van een wijk of dorp rekenen we tot de cultureel-erfgoedgemeenschap) willen we voortaan intensiever aan de slag gaan in het museum.

Levenslang (onze bezoekers) en levensbreed (onze eigen medewerkers) leren vormen de ruggengraat, het kloppende hart van het museum. De kracht van verwondering, van het zien doen en zelf proberen, van het al doende leren, van het met een nieuwe blik kijken naar, is wat ons drijft. Een mantra dat doet terugdenken aan de heemkundige pioniersperiode. We doen aan onderzoek en delen dat met onze bezoekers via presentaties, tentoonstellingen, rondleidingen, workshops, inleefprogramma's, ... We zijn er stellig van overtuigd dat Bokrijk de potentie heeft om mensen oprecht te raken en te verwonderen over hoe mensen vroeger in Vlaanderen, hier en nu en morgen en/of elders hun leven vorm hebben gegeven en dat nog doen, ongeacht hun geslacht, herkomst, leeftijd, sociale mobiliteit, scholingsgraad, ... En om, al is het maar een beetje, het vizier open te trekken.

Tot slot

In de preambule van de Conventie van Faro, een van de belangrijkste teksten over de omgang met cultureel erfgoed, wordt er expliciet gewezen op en gepleit voor de nood(zaak) om zoveel mogelijk mensen binnen een

samenleving te betrekken in het proces van bepalen wat erfgoed is en hoe ermee om te gaan.⁴³ Eenzelfde geluid is te horen bij Rodney Harrison. Hij pleit in zijn kritische analyse van het huidige erfgoedbestel voor het instellen van hybride erfgoedfora, waar zowel experts, gewone burgers als politici aan kunnen deelnemen. Het doel moet zijn om, over allerlei domeinen, vakjes en hokjes heen, meerdere stemmen te laten participeren aan het publieke erfgoeddebat: 'Hybride fora hebben de potentie om zich te richten op een breed gamma aan technische, politieke, omgevings- en sociale kwesties, en tegelijk een opening te creëren voor het denken over de relatie tussen deze verschillende domeinen. Deze hybride fora verschaffen een context voor de coproductie van nieuwe kennis en nieuwe manieren van kijken, denken en handelen in de wereld. Het hybride forum verleent een nieuwe set van instrumenten voor beslissingen over erfgoed, gebaseerd op een model van erfgoed als inherent dialogisch, wat belangrijke implicaties heeft voor de toekomst van datzelfde erfgoed als meer open, divers, inclusief representatief en creatief.'⁴⁴

En daarmee is de cirkel rond. Noch geïsoleerde erfgoedbeoefening, noch cultureel-erfgoedorganisaties die enkel de interne blik, het eigen grote gelijk volgen zijn vandaag een vanzelfsprekendheid. De moraal van het verhaal: een museum als Bokrijk net zozeer als een lokale erfgoedorganisatie moet zichzelf durven heruitvinden, telkens opnieuw, weliswaar met kennis van en respect voor het verleden, maar zonder nodeloos vast te houden aan wat was omwille van een blindelings vertrouwen in noties als verleden, traditie, erfenis, ... Een caleidoscoop van blikken en stemmen in het denken en het debat daarover, zowel van professionals als leken, zowel lokaal als boven-lokaal kunnen daarbij bouwstenen aandragen om het erfgoeddiscours van de toekomst te helpen vertellen.

43 Zie de niet-officiële vertaling van M. Jacobs: 'De kader-conventie van de Raad van Europa over de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving' (Faro, 27 oktober 2005), <http://www.faronet.be/e-documenten/de-kader-conventie-van-de-raad-van-europa-over-de-waarde-van-cultureel-erfgoed-voor-de->.

44 Vrij vertaald uit: R. Harrison, *Heritage: Critical approaches* (New York/Londen 2012) 230–231.